

STUDIA DOCTORUM THEOLOGIAE PROTESTANTIS

A KOLOZSVÁRI PROTESTÁNS TEOLÓGIA
KUTATÓINTÉZETÉNEK KÖTETEI

HATODIK ÉVFOLYAM

I.
2015

Kiadja a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet
Kolozsvár, 2015

SZERKESZTŐ

dr. Adorjáni Zoltán
E-mail: adorjani@proteo.hu
Tel.: 0744 989 052

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

dr. Balogh Csaba, drd. Benkő Tímea,
dr. Kállay Dezső, dr. Kiss Jenő, dr. Kolumbán Vilmos József,
dr. Kovács Sándor, dr. Pásztori-Kupán István,
dr. Rezi Elek

SZERKESZTŐSÉGI CÍM

RO-400124 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Bocskai tér (Piața Avram Iancu) 13.
E-mail: rektor@proteo.hu
Tel./fax: 004 0265 591 368

Műszaki szerkesztés: Adorjáni Zoltán

Borítólap: Könczey Elemér

ISSN 2069 - 0991

Készült az Erdélyi Református Egyházkerület
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában

Tartalom

THEOLOGIA BIBLICA

Czire Szabolcs: <i>Ne arassatok ott, ahova nem vetettetek!</i> <i>A minák, illetve talentumok példázatának társadalomtudományi olvasata</i>	7
Papp György: <i>Hit és törvény viszonya a Gal 2,15–4,7-ben</i>	31
Kállay Dezső: <i>Isten integritása és a keresztyén integritás</i> <i>Helyes magatartás a Jakab levele szerint, különös tekintettel a Jak 1,2–18-ra</i>	69
Geréb Zsolt: <i>A keresztyének társadalmi felelőssége az 1Pt 2,11–17 alapján</i>	83

THEOLOGIA PRACTICA

Koppándi Botond: <i>Az unitárius homiletika irodalma 1861–1918 között</i>	99
Kiss Jenő: <i>Kire néz a lelkigondozás, és mi a célja?</i>	121
Somfalvi Edit: <i>Jónás történetének alkalmazhatósága a lelkigondozásban</i>	135
Kurta József-Tibor: <i>Közvetett forrásokból ismert graduálok</i> <i>és énekeskönyvek Erdélyben</i>	153

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Simon János: <i>Van-e bűn ma, s ha igen, hol?</i> <i>A bűn mint társadalmi, etikai és spirituális valóság</i>	163
Pásztori-Kupán István: <i>Restitutio ad institutionem.</i> <i>A milánói rendelet meglepően tanulságos időszerűsége</i>	177
Visky S. Béla: <i>Paul Ricœur, avagy a megbocsátás mint himnusz a magasban</i>	193
Rezi Elek: <i>A szervátültetés etikai vetületei</i>	223

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső: <i>Bethlen Gábor és a vallási türelem</i>	239
---	-----

Restitutio ad institutionem

A milánói rendelet meglepően tanulságos időszerűsége

A nagyméretű keresztyénüldözések utolsó hullámának lejártával, illetve Constantinusnak a híres milviai hídnál aratott győzelmével¹ megdőlt az addig jól működő Diocletianus-féle tetrarchia. Constantinus, az egykori nyugati caesarnak, Constantinus Chlorusnak a fia Liciniusszal egyetértésben kiadja a híres *milánói rendeletet* (*Edictum Mediolanense*), amely hivatalosan vet véget a keresztyének intézményesített formájú üldözésének. Részben ennek a rendeletnek köszönhető, hogy Constantinust a későbbi korokban „Nagy Konstantin”-ként emlegették.

A történelem során nagyon változatosan értelmezték az újdonsült augusztus keresztyének felé tett gesztusát. A megközelítési szempontoktól, sőt az elemzőknek az egész kérdéskörhöz való személyes viszonyulásától függő értékelések meglehetősen széles skálán mozogtak: az élete végén megkeresztelkedő császár kegyességének magasztalásától a keresztyénségnek a világi hatalom általi teljes megrontásáig. Jelen keretek között nem vállalkozhatunk az ún. konstantini fordulat részletes bemutatására, sem pedig hatásának behatár elemzésére. Mindemellett a történelmi emlékek tanúsága alapján fel kell ismernünk, hogy Chlorus fia, aki az üldözések idején is meglehetősen türelmet tanúsított a keresztyének iránt, s akit a légiók haldokló apja javaslatára kiáltottak császárrá Britanniában,² a tanulságos előzmények és tapasztalatok birtokában okkal, sőt valóban őszintén közeledhetett a keresztyén közösséghez. Az elhanyagolhatatlan szempont nyilván az, hogy a keresztyénné lett császár is császár marad, hiszen a trón és az oltár szövetségének gondolata

---

¹ 312-ben a milviai híd (lat. Pons Milvius, ma Ponte Milvio) melletti csatában Constantinus serege legyőzte Maxentius seregeit. Ezzel a győzelemmel ő lett a teljes Nyugatrómai Birodalom augustusa.

² Flavius Eutropius: *Breviarium historiae Romanae*, X, 1–2. Magyar fordítását ld. Eutropius: *Róma rövid története*. Ford. Teravágimov Péter. Helikon, Budapest 2003. Vö. David Stone Potter: *The Roman Empire at Bay, AD 180–395*. Routledge, London 2004, 346.

kezdettől fogva végigkíséri az emberi társadalom történetét. Szinte történelmi közhelynek számít a mindenkori birodalmak azon állandó törekvése, hogy alattvalóik számára közös vallást vagy valláspótló ideológiát biztosítsanak. A valláspótlékként bevetett jelenkori birodalmi ideológiák közé számíthatjuk mind a szovjet kommunizmust, mind pedig az ún. „amerikai álmot”.

A konstantini fordulat szélsőséges értelmezéseitől egyenlő távolságot tartva, meg kell állapítanunk, hogy Nagy Konstantin császár céljai között nem szerepelt sem a keresztyénség önzetlen felkarolása, sem pedig annak végérvényes megrontása. Mivel élete és intézkedései is bőven igazolták azt az állítást, miszerint a keresztyén császár sem szűnik meg császárnak lenni, ebből nyilvánvalóan látszik, hogy az új egyeduralkodó elsősorban a Diocletianus-féle keresztyénüldözés és az azt követő hatalmi harcok által meggyengített birodalom újjászervezéséhez és megszilárdításához kereste a megfelelő összetartó erőt. Ezt az erőt – kis túlzással élve: ezt a kovászt – vélte megtalálni abban a keresztyénségben, amely a hosszabb-rövidebb ideig tartó üldözések, illetve folyamatos törvényen kívüli helyzete dacára egyre erősödött, és uralomra jutásakor olyan sokrétű tényezővé vált a birodalomban, amelyet pusztán reálpolitikai szempontból sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ez a körülmény minden bizonnyal fontos szerepet játszott abban a döntésben, amely a *milánói rendelet* kiadásához vezetett.³

Noha a kedvező, illetve a kedvezőtlen nagypolitikai döntések egyaránt hordozhatnak terhes kísértéseket az egyház számára, ezekért a kísértésekért nem illik okolni a mindenkori uralkodókat és a politikai vezetőket. Jézus világosan tanította: *Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené* (Lk 2.,25). Ez pedig azt is jelentheti, hogy ha a császár valami olyasmit kíván tőled, ami kizárólag Istent illeti, akkor választás elé állítottatl. Az első három évszázad hitvallóinak is választaniuk kellett, és ezért a helyzetért ők sem a császárokat okolták.⁴

---

³ Hasonló érvekkel találkozunk Tarján M. Tamás *A milánói ediktum kiadása* című írásában, amely a *Rubicon* hasábjain jelent meg. Ld. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/313_februar_3_a_milanoi_ediktum_kiadasa.

⁴ Ld. pl. a Kr. u. 110-ben vértanúhalált halt Antiochiai Ignatiosz példáját, aki a *Rómaiakhoz írt levelében* külön megkérte a római keresztyéneket, hogy a hivatalosságoknál ne járjanak közbe az ő érdekében. Önmagát Krisztus gabonájának nevezte, akit a vadállatok foga őröl majd meg, hogy Krisztus tiszta kenyérének bizonyuljon. Ld. Ignatiosz: *Levél a rómaiakhoz* IV, 1. In: Vanyó László (szerk.): *Apostoli atyák*.

Amikor tehát a keresztyén egyház a 4. század elején elfogadta a császári békejobbot, nem követett el végzetes hibát, de tudomásul kellett vennie, hogy e fejleménynek járulékos hatásai is vannak. Az egyetemes zsinatokat ezután az uralkodók hívják össze, még ha egyházi kezdeményezésre is; az uralkodók vagy megbízottaik részt vesznek a zsinatokon,⁵ sőt nemritkán ők is elnökölnek. Továbbá: a zsinati döntéseket a császárok igyekezzenek majd a birodalmi érdekek mentén befolyásolni. Az anyaszentegyház mindenkor vezetőinek éppen ebben a kemény játékban kell galambszelídséggel és kigyóravaszsággal felvértezetten vigyázniuk az örömuzenet hamisítatlan megőrzése, illetve a látható egyház tisztasága fölött.

Számunkra mindmáig beszédes üzenetet közvetít maguknak az egyetemes zsinatok pusztá számozása is: hagyományosan a Konstantin idején, 325-ben összehívott niceai (nikaiai) zsinatot nevezzük az „első” ökumenikus zsinatnak, miközben a ténylegesen első és valóban ökumenikus – ti. az egész lakott területre érvényes – zsinatról tulajdonképpen az ApCsel 15-ben leírtak alapján kellene megemlékeznünk.

Az óegyház dogmatörténetében bőven találunk példákat a hit melletti töretlen kiállásra, amely olykor a világi hatalommal való merész szembeszegülést is jelentette.⁶ Mindazonáltal nem maradtak el a megalkuvás szomorú mementói sem. Isten Lelkének munkája talán abban mutatkozik meg leginkább az egyházban, hogy egyes császárok kemény fellépése vagy éppen kényszere ellenére maga az óegyház – és kiemelten az egyetemes zsinatok hitvallásai – híven megőrizték az első évszázadból örökölt apostoli tanítás legfontosabb igazságait.

Ókeresztény Írók III. Szent István Társulat, Budapest 1988, 181. Ignatioszt nem véletlenül ábrázolják a karján búzakalással.

⁵ Megjegyzendő, hogy a 325-ös niceai (nikaiai) zsinaton maga Konstantin is felszólalt, noha még meg sem volt kereszttelve, miközben az egyetemes zsinatokon még a presbíterek sem vehettek részt, ugyanis ez a jog csak a püspököket illette meg.

⁶ Ld. pl. Milánói Ambrosius esetét Nagy Theodosius császárral, amikor a 390-es thesszalonikai mérsárlás után, amelyre a császár adott parancsot, a püspök nem volt hajlandó beengedni az uralkodót a templomba, és csak 8 hónap múlva, a 390. év karácsonyán fogadta vissza a bűnbánó császárt az eukarisztiai közösségbe. Az eseményről többek közt Küroszi Theodórétoz 5. századi görög egyházatya is beszámol *Egyháztörténetében*. Ld. Theodórétoz: *Hist. eccl.*, V, 17. Vö. Pásztori-Kupán István: *Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk. Az óegyház dogmatörténete 381-től 451-ig*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2010, 68.

Azt a tételt, miszerint a keresztyén császár is császár marad, éppen Nagy Konstantin példája bizonyítja. Ő ugyanis néhány évvel a *milánói rendelet* kiadása után meglepetten tapasztalhatta, hogy a keresztyénségnek a hatalom szférájába történő beemelésével, amelyre ő maga nyilván a birodalom leendő összetartó szellemi erejeként tekintett, nos ezzel a közösséggel némiképp „törököt fogott”, hiszen már a *milánói rendelet* első évtizedében éppen a keresztyén egyház került komoly belső válságba Arius és az arianizmus színre lépésével. Konstantin pedig tényleg nem szűnt meg valódi császár lenni: a Niceában általa teljes mellszélességgel támogatott *ὁμοούσιος* (*egylényegű*) kifejezést néhány év múltán nem csupán nem hangoztatta túlzottan, hanem – a számok könyörtelen törvénye értelmében – kiemelten kezdte pártfogolni az egyre növekvő lélekszámú ariánus tábort. Őt magát az ariánusok egyik leg híresebb vezetője, Nikomédiai Euszebiosz keresztelte meg, nem sokkal a halála előtt. Kétségtelenül nem Konstantinon múlt, hogy a 4. században nem az arianizmus került ki győztesként e lelki-szellemi küzdelemből. Részben az egyházon belüli hatalmi harcok eredményezték a fiatal Julianus császár (361–363) keresztyénségből való kiábrándulását, illetve az ókori istenek kultuszát feleleveníteni próbáló restaurációs kísérletét is.

Központi témánkhoz visszatérve megállapíthatjuk, hogy a 313-as *milánói rendelet* nem minden előzmény nélküli, hiszen Galerius, aki az üldözések egyik fő vezéralakja volt, 311-ben éppen Konstantinnal és Liciniusszal közösen hozta nyilvánosságra Nikomédiában azt a türelmi rendelkezést, amely a keresztyének sorsának lényeges enyhülését jelentette.⁷ Mindazonáltal a 313-ban kiadott *milánói rendelet* nem pusztá megismétlése a két évvel korábbi nikomédiai dokumentumnak. Míg az előzőben a végoráját közeledni érző Galerius végül beletörődik abba, amit Konstantin és Licinius előkészítettek,⁸ ti. hogy békén hagyja a számára változatlanul érthetetlen keresztyén hit követőit, akik szerinte „elhagyták atyáik szektáját” (*parentum suorum reliquerant sectam*),⁹ és újból megengedi számukra, hogy felépítsék gyülekezési helyei-

⁷ A Galerius-féle, 311. ápr. 30-án Nikomédiában közzétett türelmi rendelkezés latin szövegét ld. Lactantius: *De mortibus persecutorum* (Az üldözők haláláról), XXXIV. Görög fordítását ld. Caesareai Euszebiosz: *Hist. eccl.*, VIII, 17.

⁸ Galerius császár 311. máj. 5-én halt meg, öt nappal a rendelet közzététele után. Maximinus Daia neve nem szerepel a dokumentum élén: őt utólag, akarata ellenére győzték meg arról, hogy csatlakozzék az intézkedéshez.

⁹ Ahogy az a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, az „atyák” itt nyilvánvalóan nem az apostoli kor őskeresztyén közösségét jelentik, hanem a régi, keresz-

ket, addig a *milánói rendelet* jóval pontosabban és részletesebben fogalmaz – nem utolsósorban a keresztyének jogállása szempontjából. Éppen emiatt érdemes röviden szemügyre venni az ún. Galerius-féle rendelet szövegét:

*Galerius rendeletének
latin szövege*

Inter cetera quae pro rei publicae semper commodis atque utilitate disponimus, nos quidem volueramus antehac iuxta leges veteres et publicam disciplinam Romanorum cuncta corrigere atque id providere, ut etiam Christiani, qui parentum suorum reliquerant sectam, ad bonas mentes redirent, siquidem quadam ratione tanta eosdem Christianos voluntas invasisset et tanta stultitia occupasset, ut non illa veterum instituta sequerentur, quae forsitan primum parentas eorundem constituerant, sed pro arbitrio suo atque ut isdem erat libitum, ita sibimet leges facerent quas observarent, et per diversa varios populos congregarent. Denique cum eiusmodi nostra iussio extitisset, ut ad veterum se instituta conferrent, multi periculo subiugati, multi etiam deturbati sunt. Atque cum plurimi in proposito perseverarent ac videremus nec diis eosdem cultum ac religionem debitam exhibere nec Christianorum deum observare, contemplatione mitissimae nostrae clementiae intuentes et consuetudinem sempiternam,

*A rendelet görög fordítása
Euszebiosznál*

Μεταξὺ τῶν λοιπῶν, ἅπερ ὑπὲρ τοῦ χρησίου καὶ λυσιτελοῦς τοῖς δημοσίοις διατυπούμεθα, ἡμεῖς μὲν βεβουλήμεθα πρότερον κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ῥωμαίων ἅπαντα ἐπανορθώσασθαι καὶ τούτου πρόνοιαν ποιήσασθαι ἵνα καὶ οἱ Χριστιανοί, οἵτινες τῶν γονέων τῶν ἑαυτῶν καταλελοίπασιν τὴν αἵρεσιν, εἰς ἀγαθὴν πρόθεσιν ἐπανέλθοιεν. ἐπείπερ τινὶ λογισμῷ τοσαύτη αὐτοὺς πλεονεξία κατειλήφει ὥς μὴ ἔπεσθαι τοῖς ὑπὸ τῶν πάλαι καταδειχθεῖσιν, ἅπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν καταστήσαντες, ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτῶν πρόθεσιν καὶ ὥς ἕκαστος ἐβούλετο, οὕτως ἑαυτοῖς καὶ νόμους ποιῆσαι καὶ τούτους παραφυλάσσειν καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλήθη συνάγειν. τοιγαροῦν τοιούτου ὑφ' ἡμῶν προστάγματος παρακολουθήσαντος ὥστε ἐπὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατασταθέντα ἑαυτοὺς μεταστήσαιεν, πλεῖστοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες παντοίους θανάτους ὑπέφερον· καὶ ἐπειδὴ τῶν πολλῶν τῇ αὐτῇ ἀπονοίᾳ διαμενόντων ἐωρῶμεν μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἐπουρανίοις τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν προσάγειν αὐτοὺς μήτε τῷ τῶν Χριστιανῶν προσέχειν, ἀφορῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν διηνεκὴ συνήθειαν δι' ἧς εἰώθαμεν ἅπασιν ἀν-

---

tyénség előtti rómaiakat, akik ekképpen mind a keresztyén, mind a nem keresztyén római polgárok ősei.

qua solemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus porrigendam. Ut denuo sint Christiani et conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant. [Per] aliam autem epistolam iudicibus significaturi sumus quid debeant observare. Unde iuxta hanc indulgentiam nostram debebunt deum suum orare pro salute nostra et rei publicae ac sua, ut undique versum res publica praestetur incolumis et securi vivere in sedibus suis possint.¹⁰

θρώποις συγγνώμην ἀπονέμειν, προθυμότατα καὶ ἐν τούτῳ τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ἐπεκτεῖναι δεῖν ἐνομίσαμεν, ἵνα αὐθις ὧσιν Χριστιανοὶ καὶ τοὺς οἴκους ἐν οἷς συνήγοντο συνθῶσιν οὕτως ὥστε μηδὲν ὑπεναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοὺς πράττειν. δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῖς δικασταῖς δηλώσομεν τί αὐτοὺς παραφυλάξασθαι δεήσει· ὅθεν κατὰ ταύτην τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ὀφείλουσιν τὸν ἑαυτῶν θεὸν ἱκετεύειν περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας καὶ τῶν δημοσίων καὶ τῆς ἑαυτῶν, ἵνα κατὰ πάντα τρόπον καὶ τὰ δημόσια παρασχεθῇ ὑγιῇ καὶ ἀμεριμνοὶ ζῇν ἐν τῇ ἑαυτῶν ἐστίᾳ δυνήθωσι.¹¹

A fenti két változat néhány apró részletben eltér ugyan egymástól, viszont jelen célunk szempontjából elegendőnek mutatkozik a közös magyar fordítás közlése. A fontosabb eltéréseket szögletes zárójelbe tettük.

„Azon intézkedések között, amelyeket a népek hasznáért és előnyéért hoztunk, először is azt akartuk, hogy a régi törvények és a rómaiak állami fegyelme szerint minden helyre legyen igazítva, és gondoskodni kell róla, hogy a keresztyének is, akik elhagyták őseik szektáját, jó belátásra térjenek. Valamilyen meggondolás folytán azonban olyan góg kerítette hatalmába őket, hogy nem követik azt, amit a régiek elfogadtak, és amit korábban talán őseik is elrendeltek, hanem saját belátásuk szerint, és amint mindegyik akarta, maguk készítettek törvényeket maguknak, ezeket tartják meg, és különböző helyeken különféle tömegeket gyűjtenek össze. Ezért tehát amikor olyan rendeletet bocsátottunk ki, hogy térjenek vissza az őseik által megállapított szokásokhoz, rengetegen veszélybe sodródtak, rengeteget pedig háborgattak, [és mindenféle halált szenvedtek el].¹² Mi-

¹⁰ Lactantius: *De mortibus persecutorum*, XXXIV.

¹¹ Caesareai Euszebiosz: *Hist. eccl.*, VIII, 17.

¹² Lactantius latin változatában ennyi szerepel: „[...] sokan veszélybe sodródtak, sokakat háborgattak is”. A keresztyének vértanúhalálára vonatkozó fenti kiegészítést Euszebiosz görög fordításában találjuk, s ez megfelel a történelmi hűségnek, noha

vel pedig a többség kitartott ugyanezen örültség mellett, és láttuk, hogy sem a mennyei isteneknek, sem a keresztyének Istenének nem adják meg az őket megillető imádást, emberszeretetünkre és szüntelen szokásunkra tekintettünk, melynek értelmében minden embernek meg szoktunk bocsátani. Úgy véltük, hogy ebben az esetben is rögtön ki kell terjesztenünk engedékenységenket, hogy újból legyenek keresztyének [és újból építsék fel a házakat, amelyekben összegyülekeznek],¹³ úgyhogy semmit se tegyenek, ami a közrenddel ellentétes. Majd egy másik levélben megmagyarázzuk a bírónak, mire kell ügyelniük.¹⁴ Cserébe, ugyanezen engedékenységenknek megfelelően, kötelesek könyörögni Istenükhöz a mi üdvösségünkért, valamint az államéért és a sajátjukért, hogy az államügyek is mindenféleképp sértetlenül folyjanak, és zavartalanul élhessenek otthonaikban.”¹⁵

Ez a türelmi rendelet mérföldkőnek tekinthető a keresztyénség sorsának alakulása szempontjából, de korántsem mondhatjuk, hogy a két évvel későbbi *milánói rendelet* csupán olyan ráadás volt, amely lényegében semmit nem változtatott, illetve semmit nem mozdított előbbre a keresztyének sorsán. A Nikomédiában kiadott dokumentum ugyanis csupán a konkrét üldözést szünteti meg azzal, hogy többé nem tartja a keresztyéneket az állam ellenségeinek, s így a törvényen kívüli állapotot a bizonyos fokú megtűrttség helyzete váltja fel, viszont szó sem esik a keresztyének közösségi és egyéni jogállásáról, még kevésbé az esetleges helyreállításról és jóvátételről. Ezek a szempontok viszont elhanyagolhatatlanok a keresztyének hátrányos helyzetének tényleges rendezéséhez.

Témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy a fenti szövegben megígért, a bírók eligazítását szolgáló levél sosem készült el. Ezt legfennebb csak részben tulajdoníthatjuk Galerius halálának. A további spekuláció helyett viszont megállapítható, hogy éppen a két évvel későbbi *milánói rendelet* tartalmazza azokat az irányelveket, amelyeket a törvény végrehajtóinak kell kö-

---

kimaradt a rendelet szövegéből, valószínűleg a birodalmi érdek szerinti kozmetikázás eredményeképpen.

¹³ Újabb lényeges eltérés Lactantius latin szövege és Euszebiosz görög fordítása között. A latin szöveg arról beszél, hogy a keresztyének újfent keresztyének lehetnek, és alkossák meg a gyülekezeteiket (*conventicula*), de egyetlen szóval sem említi a gyülekezési helyek (templomok, ingatlanok) kérdését.

¹⁴ Tudomásunk szerint ilyen értelmű szabályrendelet utólag nem jelent meg.

¹⁵ Euszebiosz *Egyháztörténete*, VIII, 17 (Baán István fordítása). Magyarul ld. Vanyó László (szerk.): *Ókeresztény Írók* IV. Szent István Társulat, Budapest 1983, 375.

vetniük a jog- és tulajdonviszonyok rendezése során. A rendelet formája és stílusa is arról árulkodik, hogy ezt a dokumentumot már a tartományi kormányzónak szánták, hogy ne csupán a törvénnyel legyen tisztában, hanem annak magyarázatával és alkalmazási módozataival is.

A 313-ban kiadott *milánói rendelet* több fejezete is figyelmet érdemelne. Jelenleg a dokumentum alábbi részletét kívánjuk megvilágítani, nem utolsósorban annak időszerűsége miatt. A szöveget ismét két nyelven, Lactantius latin eredeti változata és Euszebiosz görög fordítása szerint közöljük:

Et quoniam idem Christiani non [in] ea loca tantum ad quae convenire consuerunt, sed alia etiam habuisse noscuntur ad ius corporis eorum id est ecclesiarum, non hominum singulorum, pertinentia, ea omnia lege quam superius comprehendimus, citra ullam prorsus ambiguitatem vel controversiam isdem Christianis id est corpori et conventiculis eorum reddi iubebis, supra dicta scilicet ratione servata, ut ii qui eadem sine pretio sicut diximus restituant, indemnitate de nostra benivolentia sperent. In quibus omnibus supra dicto corpori Christianorum intercessionem tuam efficacissimam exhibere debebis, ut praeceptum nostrum quantocius compleatur, quo etiam in hoc per clementiam nostram quieti publicae consulatur.¹⁶

Καὶ ἐπειδὴ οἱ αὐτοὶ Χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐκείνους εἰς οὓς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους τόπους ἐσχηκέναι γινώσκονται διαφέροντας οὐ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος, τοῦτ' ἔστιν τῶν Χριστιανῶν, ταῦτα πάντα ἐπὶ τῷ νόμῳ ὃν προειρήκαμεν, δίχα παντελῶς τινος ἀμφισβήτησεως τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς, τοῦτ' ἔστιν τῷ σώματι [αὐτῶν] καὶ τῇ συνόδῳ [ἐκάστῳ] αὐτῶν ἀποκαταστῆναι κελεύσεις, τοῦ προειρημένου λογισμοῦ δηλαδὴ φυλαχθέντος, ὅπως αὐτοὶ οἵτινες τοὺς αὐτοὺς ἄνευ τιμῆς, καθὼς προειρήκαμεν, ἀποκαθιστῶσι, τὸ ἀζήμιον τὸ ἑαυτῶν παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας ἐλπίζοιεν. ἐν οἷς πᾶσιν τῷ προειρημένῳ σώματι τῶν Χριστιανῶν τὴν σπουδὴν δυνατώτατα παρασχεῖν ὀφείλεις, ὅπως τὸ ἡμέτερον κέλευσμα τὴν ταχίστην παραπληρωθῇ, ὅπως καὶ ἐν τούτῳ διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καὶ δημοσίας ἡσυχίας.¹⁷

A könnyebb megértés kedvéért a fenti két szövegváltozatot újfent közös magyar fordításban bocsátjuk az olvasó rendelkezésére, és a magyarázat rendjén térünk majd ki a lényegesebb eltérések értelmezésére.

¹⁶ Lactantius: *De mortibus persecutorum*, XLVIII, 9–10.

¹⁷ Caesareai Euszebiosz: *Hist. eccl.*, X, 5, 11–12.

„És mivel ugyanazon keresztyéneknek nemcsak azok a helyek voltak birtokukban, ahol össze szoktak gyülekezni, hanem más helyek tulajdonosaiként is ismeretesek, amelyek nem egyénenként voltak az övék, hanem jog szerint az ő testületüké, azaz a keresztyének testületéé [lat. *egyházáé*] voltak, parancsold meg, hogy mindezeket annak a törvénynek az alapján, amelyről az előbb beszéltünk, minden tiltakozás nélkül, teljesen adják vissza ugyanazoknak a keresztyéneknek, vagyis testületüknek és mindegyik gyülekezetüknek. Természetesen érvényes az előbbi megjegyzés, miszerint azok, akik e helyeket térítés nélkül visszaadják, amint mondtuk, jóakarattól reméljük kárpótlásukat. Mindezek folyamán a legbuzgóbban tartozol eljárni a keresztyének előbb említett testületével szemben, hogy a mi parancsunk a leggyorsabban végrehajtsák, és hogy a mi kegyességünk ez úton is gondoskodjék a közös és általános nyugalomról.”¹⁸

Érdemes felfigyelni a kulcskifejezésekre. A szöveg világossá teszi, hogy a keresztyének szokása (*consuetudo*, ἔθος) szerinti gyülekezési helyek őket illetik. Sőt ezenfelül más helyek jogos tulajdonosaiként is ismeretesek, még-hozzá nem egyénenként (*non hominum singulorum*, οὐ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν), hanem jog szerint (*ad ius*, πρὸς τὸ δίκαιον), tehát testületileg, azaz közösségként (*corporis eorum id est ecclesiarum*, τοῦ αὐτῶν σώματος). A latin szöveg szabatosan „az egyházak”, ti. a helyi keresztyén közösségek, gyülekezetek tulajdonaként beszél az üldözés idején tőlük elorzott ingatlanokról.

A császári rendelet tehát nem csupán a magántulajdont, hanem a közösségi tulajdont is mindenestől fogva jog szerintinek ismeri el még abban az esetben is, ha az illető közösséget a tulajdon elkobzásának idején maga az állami törvény sem tekintette legitim jogi személynek. Ez önmagában is nagy szó, hiszen még korunkban is rengeteg vita folyik arról, hogy lehet-e az egyéni jogok mellett a közösségekről is beszélni. Illetve: a korábban erőszakos módon törvényen kívül helyezett vagy üldözött közösségek tulajdonaira is ugyanazok a szabályok érvényesek, mint az egyének tulajdonaira?

Konstantinnak a magán- és közösségi tulajdon sérthetetlenségéhez való következetes ragaszkodása ugyanvalóst kényes helyzetbe hozza a 21. századi Európai Unió fiatal tagállamainak némelyikét, sőt magát az Uniót is, amely módfelett tartózkodóan nyilvánul meg, valahányszor több évszázados vagy akár évezredes történelmi múlttal rendelkező nemzeti és/vagy vallási közösségek kollektív jogainak az Unión belüli elismertetéséről vagy tisztelet-

¹⁸ Euszebiosz: *Hist. eccl.*, X, 5, 11–12 (Baán István fordítása); ld. *Ókeresztény Írók* IV, 427.

ben tartásáról esik szó. A kettős mérce alkalmazásának az elmúlt évtizedekben oly gyakran voltunk tanúi uniós szinten is, hogy ehelyütt teljesen fölösleges volna a különféle példák emlegetése.

A milánói rendelet szövege jóval világosabb és egyértelműbb jelen korunk túlságosan elbonyolított és elpolitizált, így óhatatlanul felemás megoldásainál. Konstantin és Licinius félreérthetlenné teszik, hogy ezeket az elbitorolt javakat a keresztyének testületének és mindenik gyülekezetének (τῷ σώματι [αὐτῶν] καὶ τῇ συνόδῳ [ἐκάστῳ] αὐτῶν; *corpori et conventiculis eorum*) kell visszaadni. Ez nyilván azt jelenti, hogy az általános szabályt maradéktalanul és változatlanul kell alkalmazni mindenütt és minden közösség esetében, függetlenül az üldözés után megmaradt helyi közösség lélekszámától. Magyarán: az a tény, hogy az üldözés és meghurcoltatás következtében egyik-másik helyi közösség megtizedelődött, ez a megcsappant létszám semmiképpen sem szolgálhat ürügyül a „helyreállítás” rendjén alkalmazott újabb megrövidítéshez. Ez az ismételt kifosztás gyakran úgy valósul meg, hogy a javak visszaszolgáltatása a „jóvátétel” pillanatában érvényes lélekszám szerint „részarányosan” történik, a „restitutio in integrum” (teljes visszaszolgáltatás) tulajdonjogi elvének megcsorbításával, noha ez az elv még a szekularizált társadalmak szemében is szentnek és sérthetetlennek minősül. Ez a többségi hatalmi logikával kiokoskodott, az aktuális lélekszám alapján működő „kompenzációs megoldás” nem csupán a tulajdon sérthetetlenségének elvét veszi semmibe, hanem implicite legitimálja azt a múltbéli erőszakos folyamatot, amely elsősorban volt felelős az illető közösség létszámának csökkenéséért. Erdélyben az elmúlt jó két évtized bőven szolgáltatott példákat az ilyen típusú megoldásokra és megoldási kísérletekre, amelyek a különböző őshonos közösségek újbóli kisemmizését és a totalitárius hatalom visszarendeződését célozzák.

A visszaszolgáltatás módja sem lebecsülendő. A javak visszaadását (*reddi*, ἀποκαταστήναι) mindenféle tiltakozás, kétértelműség, illetve vita nélkül (*citra ullam prorsus ambiguitatem vel controversiam*, δίχα παντελῶς τινος ἀμφισβητήσεως), továbbá a lehető leggyorsabban (*quantocius*, ταχίστην) kell végrehajtani. A latin kifejezés – *quantocius/quantotius* = *i quanto ocius* – jelentése: *minél előbb, mihamarabb, amilyen gyorsan csak lehet*. A rendelet tehát nemcsak a visszaszolgáltatás általános elvének alkalmazását teszi kötelezővé a végrehajtó(k) számára, hanem ezzel egy időben nem tűri a késedelmeskedést sem. Talán nem tűnik elrugaszkodottnak, ha a görög változatban álló ἀποκατάστασις kifejezést, amelyen pl. Órigenész a világ eredeti állapotába való visszaállítását értette, korunk számára üzenetértékű áthallásos fogalmazás-

ként értelmezzük. Az *apokatasztaszis*nak tehát azonnal kell bekövetkeznie. Ehelyett pl. a jelenkori visszaszolgáltatás(ok) üteme mindennek mondható, csak gyorsnak nem. Sőt: miközben a művileg gerjesztett viták gyakran a korábbi jogos tulajdon fölötti igény legitimitásáról folynak, egyszerűen meg is feledkezünk arról, hogy a tulajdon azonnali visszaszolgáltatásán túl az illető közösséget milyen további kárpótlás illetné meg azért, hogy jogos tulajdonát néhány évtizeden keresztül más bitorolta? Ehelyett az új restitúciós törvények nemritkán a bitorlók jogait védik.¹⁹ És ha már a kárpótlásnál tartunk, Konstantin rendelete ebben a tekintetben is világos eligazítást kínál:

„Természetesen érvényes az előbbi megjegyzés, miszerint azok, akik e helyeket térítés nélkül (*sine pretio*, ἄνευ τιμῆς) visszaadják, amint mondtuk, jóakarattól remélik kárpótlásukat (*indemnitem*, τὸ ἀζημίον).”

Ki az tehát, akinek kárpótlás jár? Nem a korábbi jogos tulajdonosnak, akinek késedelem nélkül vissza kell kapnia tulajdonát – függetlenül attól, hogy az elkobzás után a bitorló vagy annak kedvezményezettje abba milyen befektetéseket eszközölt(!) –, hanem az, aki ezt a tulajdont késedelem nélkül visszaszolgáltatja, és az így keletkezett kárt az uralkodó a maga jóindulatából (*καλοκαγαθία*, *benivolentia*) téríti meg. A korábbi jogos tulajdonosnak értelemszerűen akkor jár kárpótlás, ha pl. egykori tulajdona már elpusztult. Az elkobzott tulajdonok visszaszolgáltatóinak járó kárpótlás nem automatikus, hanem azt az illetők „remélhetik” (*sperent*; ἐλπίζοιεν) az uralkodótól. Mindezt Európa legszekularizáltabb államaiban is magától értetődőnek tartják, amennyiben magánemberek elkobzott vagyonáról esik szó. A közösségi tulajdonok esetében viszont mindig fölmerülnek a különféle „aggályok”, mintha a jogos tulajdonosok létszáma a legcsekélyebb mértékben is befolyásolhatná a tulajdon sérthetlenségére vonatkozó alapelvet! Pusztán a példa kedvéért: ha egy elkobzott családi házat tíz testvér örököl, de a visszaszolgáltatás pillanatában közülük csak öten vannak életben, attól még mindig a teljes ház illeti őket, nem pedig annak a fele vagy a kétharmada.

---

¹⁹ Itt pusztán a szemléltetés kedvéért hívjuk fel a figyelmet a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium visszaszolgáltatásának és az intézmény újbóli elbitorlási kísérletének részleteire, amelyeket annak rendje és módja szerinti jogi precizitással Marosán Tamás tett közzé a *Krónika* hasábjain. Ld. Marosán Tamás: Nyílt levél Mikó-ügyben. In: *Krónika* 2013. 09. 27. Ld. <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/marosan-tamas-nyilt-level-miko-ugyben>.

A fentiekhez képest a visszaszolgáltatási és kárpótlási törvények és előírások némelyike Erdélyben az egykori tulajdonos (pl. az egyházközség) nyakába kívánta/kívánja varrni azt, hogy a maga erejéből „kárpótolja” a bitort, pl. úgy, hogy a visszaszolgáltatott ingatlanból történő esetleges kilakoltatás után neki – és nem az államnak! – kell alternatív lakhatási lehetőségekről gondoskodnia az(ok) számára, akik a visszaszolgáltatás pillanatáig lakták/használták az illető ingatlant. Nyilván arra is számos példa van, hogy a jog szerint kötelező módon visszaszolgáltatandó ingatlanokat az állami szervek törvénytelenül és gyorsan eladták, hogy az állam, amely ekképpen számos elbitorolt ingatlan orgazdája lett, mihamarabb megszabadulhasson a régi, jogos tulajdonosokkal folytatandó közvetlen pereskedéstől.

A milánói rendelet 1700 évvel későbbi értékelése rendjén kötelességünk hangsúlyozni, hogy Konstantin nem tette a keresztyénséget a római birodalom államvallásává: ez sokkal inkább Nagy Theodosius 380-ban Thesszalonikában kiadott *Cunctos populos* című rendeletének kapcsán állítható. Nagy Konstantin „csupán” a római tulajdonjognak szerzett érvényt – immár a keresztyének vonatkozásában is. Ezen intézkedések végcélja pedig az, hogy az uralkodó gondoskodni kíván „a közös és általános nyugalomról” (*quieti publicae consulatur*; γένηται τῆς κοινῆς καὶ δημοσίας ἡσυχίας). Ez a tulajdonképpen „salus rei publicae”. Ha az intézkedést korunk nyelvére és állapotaira kívánjuk alkalmazni, akkor a tizenhét évszázaddal ezelőtt kiadott rendelet elvi üzenete így hangzanék: a társadalmi feszültségeket a tulajdonviszonyok azonnali helyreállításával és a tulajdonjog következetes tiszteletben tartásával lehet megszüntetni. A törvény tehát legyen érvényes mindenkire.

A fenti egyszerű és erkölcsileg is igazolható alapelv alkalmazása helyett a modern társadalmak saját kedvezményezettjeiket – pl. a politikai osztályt – juttatják olyan előnyökhöz, amelyekkel azok még az ún. despotikus ókori rendszerekben sem rendelkeztek. Bibliai példaként említhetjük Dárius királyt, aki még teljhatalmú uralkodóként sem kerekedhetett a saját maga által kiadott törvény fölébe, amely abban a helyzetben éppen arra kötelezte őt, hogy kegyeltjét, Dánielt az oroszlánok vermébe vesse (Dán 6). Ehhez képest a mai európai politikusok – és nemcsak a kelet-európaiak! – az ún. mentelmi jog alapján, adott esetben még az általuk hozott törvények hatálya alól is mentesülhetnek, noha az erkölcsi megfontolás és a példa tanító ereje értelmében a törvénynek éppen a törvényalkotóra kellene különösen, sőt fokozottan érvényesnek lennie. A törvényhez való jelenkori viszonyulás tanulságaképpen fontosnak tartjuk idézni a román képviselőház mindmáig érvényes

szabályzatából a *parlamentari immunitás*ra (mentelmi jogra) vonatkozó szakaszok egyikét román eredeti szöveggel és magyar fordításban:

§ 194. – (1) În caz de infracțiune flagrantă, deputații pot fi reținuți și supuși percheziției. Situația va fi adusă de îndată la cunoștință ministrului justiției. Ministrul justiției îl va informa neîntârziat pe președintele Camerei Deputaților asupra reținerii și a percheziției. În cazul în care Camera constată că nu există temei pentru reținere, va dispune imediat revocarea acestei măsuri. (2) Dispoziția de revocare a reținerii se execută de îndată prin ministrul justiției.²⁰

§ 194. – (1) Cégéres bűncselekmény esetén a képviselők őrizetbe vehetők és alávethetők a motozásnak. A helyzetről azonnal értesítik az igazságügyi minisztert. Az igazságügyi miniszter kérsedelem nélkül tájékoztatja a képviselőház elnökét az őrizetbe vételről és a motozásról. Amennyiben a képviselőház megállapítja, hogy nincs alap az őrizetbe vételhez, rögvest rendelkezik ez intézkedés visszavonása felől. (2) Az őrizetbe vétel azonnali visszavonását az igazságügyi miniszter végzi.

Nem lehet nem észrevenni azt a különös gondot, amellyel a szabályrendelet megalkotója minden mondatba belecsempészi a *kérsedelem nélküli, azonnali* intézkedés kötelezettségét, amelynek következtében az adott politikus a lehető legrövidebb időn belül mentesülhet a cselekedeteinek törvény szerinti következményeitől. A szöveg nemcsak erkölcsi, hanem jogi szempontból is aggasztó, hiszen lehetővé teszi, hogy az illető képviselőt a rá nézve kétségtelenül terhelő bizonyítékok ellenére is felmentsék az ellene beindítandó büntetőjogi eljárás alól: ehhez csupán a képviselőház többségi döntésére van szükség. Annak a képviselőháznak a döntésére, amelynek nyilván egyetlen tagja sem vett részt a „cégéres bűncselekmény” körülményeinek felderítésében, a nyomozásban, illetve a bizonyítékok összegyűjtésében. Itt nem az a kérdés, hogy ezzel a lehetőséggel adott politikai entitás visszaél-e, vagy sem, illetve hányszor él vissza. A fő gond az, hogy a törvény lehetőséget teremt az egyének és a politikai formációk számára az effajta visszaélésre.

A tanulság nyilván az, hogy a törvényeink gyakran éppen amiatt rosszak, mert nem föltétel nélkül érvényesek magukra a törvényalkotókra. Amennyiben rájuk is érvényesek volnának, politikusaink minden bizonnyal fokozottabb igyekezettel munkálkodnának azok megjobbításán. A szemlélteteskép-

²⁰ A Román Képviselőház Szabályzata, IV. fejezet (*Regulamentul Camerei Deputaților*, capitolul IV.). Ld. <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=237>. Az idézett szöveg a képviselőház szervezéséről és működéséről szóló oldalon is megjelenik: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?den=introcd1-h>.

pen bemutatott fenti szabályzat éppen ezért semmiképpen nem a közjót, a *salus rei publicae*t szolgálja, hanem sokkal inkább a modern demokrácia törvénybe iktatott erkölcsi pimaszságának kór- és kordokumentuma. Ebben a tekintetben vajmi kevésbé különbözik az egykori proletárdiktatúra „népi demokráciájá”-nak a jogállamiságot semmibe vevő törvénytelenségeitől és kivételezéseitől, amelynek részeként tarthatjuk számon a kilakoltatásokat, vagyyonelkobzásokat és a különböző jogfosztásokat is.

Mindemellett ne csak az államhatalom számára fogalmazzunk meg a konstantini elvek alapján helytálló tanácsokat, hanem – egyházi emberek lévén – seperjünk a magunk háza táján is. John Wyclif (1320–1384), akit gyakran a reformáció hajnalcsillagaként emlegetnek, *Értekezés a polgári hatalomról* (*Tractatus de civili dominio*) című, 1376-ban írt művében a következőképpen érvel: minden vagyon Istené; a tulajdonos csupán annak sáfára. Továbbá: a vagyonnak mindig konkrét rendeltetése van. Az egyházi vagyon rendeltetése az, hogy Isten dicsőségére, az emberek javára és a szegények megsegítésére fordítsák. E gondolatmenet végén Wyclif eljut ennek kimondásáig: ha az egyház szolgálai nem teljesítik abbéli kötelességüket, hogy az egyház vagyonát rendeltetésének megfelelően használják, a polgári hatalom ezt a vagyont joggal kobozhatja el.²¹

A kommunista és más totalitárius hatalmak nem ezen előreformatori elv alapján jártak el az elmúlt században, amikor a különböző egyházakat és vallásos közösségeket megfosztották tulajdonaiktól. Mindazonáltal a valóban evangéliumi szellemű figyelmeztetést hét évszázad távlatából sem lehet elhanyagolni: az egyháznak sürgősen és alaposan felül kell vizsgálnia, hogy meglévő vagy visszakapott vagyonának minden elemével Isten dicsőségét, illetve Isten gyermekeinek, az emberiségnek a javát szolgálja-e, vagy sem. Ebben a kérdésben nem kívánunk recepteket megfogalmazni, viszont az idők jelei alapján hangsúlyozni kívánjuk a világi felsőbbtség – a valóban jog szerint, mindenkit azonos mértékkel mérő világi felsőbbtség, nem pedig az „egyenlők és egyenlőbbek” orwelli különbségét mindmáig ezer fortélyal fenntartó karhatalom! – felügyeleti jogának fontosságát, különösen ami az

---

²¹ Ld. pl. Iohannis Wyclif: *De civili dominio*. Szerk. Johann Loserth. Wyclif Society, London 1885–1903. *Select English Works of John Wyclif*. Szerk. Thomas Arn MacMillan, London 1871. Stephen E. Lahey: *Philosophy and Politics in the Thought of John Wyclif*. Cambridge University Press, Cambridge 2003. Boreczky Elemér: *John Wyclif's Discourse on Dominion in Community*. Studies in the History of Christian Traditions 139. Brill, Leiden 2008.

egyházi vagyonok által generált hasznot, és még inkább annak valóban evangéliumi és karitatív jellegű felhasználását illeti.

A milánói rendelet latin és görög szövegváltozatai, a közösség tulajdonjogának elismerése, illetve a megfogalmazás módja és hangsúlyai tizenhét század távlatából is tanulságosak. Ez tehát a tulajdonképpeni *restitutio ad institutionem*, ti. nem csupán az intézménynek (*ad institutum*) történő, hanem legalább annyira az okulásunkra (*ad institutionem nostram*) szolgáló helyreállítás. Sőt: helyreigazítás. Az egészséges állam–egyház viszony úgy valósulhat meg a jövőben, ha a jelenkori államhatalom megszívleli a Konstantin-féle restitúciós elveket, a keresztyén Anyaszentegyház pedig nem feledkezik el John Wyclifnek az egyházi javak céljára vonatkozó figyelmeztetéséről: a mindenkori egyháznak elmulaszthatatlan kötelessége, hogy összes javaival Isten dicsőségét szolgálja. *Soli Deo gloria.*